
ПОЈАМ СУБВЕРЗИЈЕ У САВРЕМЕНОЈ ТЕОРИЈИ МЕДИЈА И МЕДИЈСКЕ УМЕТНОСТИ

УДК 7.01:32.01:316.774

DOI <https://doi.org/10.22182/spm.specijal2019.3>

Оригинални научни рад

Олга Мајцен Линн

Контејнер- биро савремене уметничке праксе

Сажетак

Текст *Појам субверзије у савременој теорији медија и медијске уметности* бави се с једне стране медијским стањем данас и могућностима контроле од стране разних облика моћи која се реализује путем технологија, а с друге стране могућностима субверзије моћи и контроле од стране уметничких медијских пракси. Текст има за циљ да истражи и мапира разне теорије и тумачења субверзије у медијској уметности, њене стратегије и потенцијале од пионирских почетака попут Деборовог појма *détournement*, па до савремених партиципативних теорија и меке субверзије. Такође доприноси промишљању тога чему служе субверзивне медијске уметничке праксе и јесу ли уопште могуће у постдигиталном добу у коме субверзивне стратегије с лакоћом бивају поново преузете од стране структура моћи.

Кључне речи: субверзивне уметничке праксе, медиј, моћ, контрола, само-субверзија, меке субверзије

1. ЗЛИ МЕДИЈИ

Развој медија с једне нам је стране донео демократизацију информација које путем разних портала, друштвених мрежа, блогова и сл. допиру до нас као мноштво гласова које бирамо, а нису више системски постављене у један кохерентан *broadcasting* извор попут радија, телевизије код којих производе јединствену информацију за све.

С једне стране интернетска умреженост какву данас познајемо нам омогућава да се неки мали покрети отпора као у борби Давида и Голијата, супротставе владама читавих држава (Едвард Сноуден (Edward Snowden), Викиликс (Wikileaks)). С друге стране технологије омогућавају истовремено и ону „тамну“ страну – повећање надзора и контроле, све неприметније стратегије узимања података и њиховог искоришћавања, све бржи пренос информација.

Инкорпорирањем аутоматизованих направа и рачунара у камеру, она је постала средство које има одређену делатност и унутар ње самосталност. Може видети оно невидљиво људском оку, може континуирано снимати, може снимати на местима која су недоступна човеку, попут унутрашњости људског тела, свемирских пространстава или у климатски недоступним или опасним крајевима Земље. Уз помоћ дронова, или пак сателита камера прецизно снима готово сваки педаљ Земље до висине од десетак центиментара (снимке користи *google street view* на пример).

Но ако размишљамо о видео-надзору (ССТV) као врсти надзора која је изазвала пуно теоријских осврта и инспирисала мноштво уметничких радова почетком века, из данашње перспективе та врста надзора изгледа готово комично застарело у односу на друштвене мреже. Помоћу Инстаграма (Instagram), Фејсбука (Facebook), Твитера (Twitter) оруђе константне контроле дато је у руке онима који су контролисани. Сами себе радо снимамо, објављујемо, пратимо. Сваки нови уређај (*device*) и софтвер (*software*) представља додатну могућност прикупљања података (*big data*) о нама самима. О томе шта смо, ко смо, шта волимо, на шта трошимо, за кога гласамо.

Кад смо већ код гласања, у светлу Трампове победе на изборима, појавио се нови термин лажних вести (*fake news*) чији аутори су читава села у Македонији, Румунији, Русији и које из ничега стварају адолесценти – плаћеници одређених политичких интереса, а имају за циљ да одржавају политичке фигуре у центру пажње, следећи логику – било каква вест је добра вест. Интернет, друштвене мреже и *блогови* не само да омогућавају прикупљање информација. Већ и дисеминацију лажних вести које су намењене тачно одређеним групама. Принцип деловања лажних вести је да поступно навикава своју циљану публику на одређене идеје, радило се о Трампу као председнику, праву жена на абортус или учествовању у рату у блискоисточним земљама.

Маршал Меклуан (Marshall McLuhan) изјавио је своју фамозну реченицу „медиј је порука“ реферирајући на чињеницу да нам медији дају средство и језик који већ сам по себи нешто говори. У међувремену смо прерасли оптимизам нових технолошких изума који нам омогућају већу слободу, више знања, демократичније начине учења. Слобода, као што каже Венди Чун (Wendy Chun), није супротна страна контроле, већ управо омогућава контролу, успоставља је као нужну и никад довољно спроведену.¹

Присутност медија у нашим животима и апстрактни друштвени односи које они носе су много дифузнији и екстензивнији него што замишљамо, кажу Ендрју Гофи (Andrew Goffey) и Метју Фулер (Matthew Fuller), а све више различитих ствари, навика, улога постају медијске или бивају активирани медијацијом. Сет правила нема могућности дефинисања медијације и свих њених аспеката. Медији су манипулативни и зли.²

Како се у односу на ове теме односи савремена уметност? Има ли она могућност субверзивног деловања користећи медије? Медиј, медијирање, посредовање одређеног садржаја кључно је питање уметничке и активистичке продукције нашег времена. Савремени уметници користе се разним облицима посредовања субверзивних садржаја. У овом тексту ћу се

1 Wendy Hui Kyong Chun, *Control and Freedom: Power and Paranoia in the Age of Fiber Optics*, The MIT Press, Cambridge, Mass, 2008., стр. 248.

2 Matthew Fuller, Andrew Goffey, *Evil Media*, MIT Press, Cambridge, Mass, 2010., стр. 5.

бавити теоријским приступима субверзивним уметничким стратегијама у контексту медија.

2. ОД ЗАОКРЕТА (DETOURNEMENT) ДО МЕКЕ СУБВЕРЗИЈЕ

У својој књизи *Уметност и политика* пишући о субверзивним уметничким праксама Мишко Шуваковић је навео да су субверзивне оне праксе које за разлику од других политичких пракси делују деструктивно тј. рушитељски на постојећи поредак.³ Другим речима у односу на критичке и сличне праксе које проблематизују неки политички феномен или целину, субверзивне праксе делују и то са енергијом и намером да проблем уруше или сруше.

Дитер Данијелс (Dieter Daniels) је направио необухватну, класификацију метода и стратегија субверзије у другој половини 20. века упућујући на њихову хетерогеност. Почиње с појмом Ги Дебора (Guy Debord) и Гила Волмана (Gil Wolman) *détournement* (заокрет) из 1956., наставља с Ековим (Есо) појмом семиолошке гериле из 1967., затим следи појам дезинформација (*Mindfuck/Fnord*, Роберт Антон Вилсон (Robert Anton Wilson) и Роберт Ши (Robert Shea)). Ту су још апропријација и деконтекстуализација, субверзивна афирмација, прекомерна идентификација, активизам, тактички медији, хаковање културе (*adbusters*), комуникацијска герила (Лутер Блисет (Luther Blisset))⁴.

Оно што је заједничко свим категоријама је да се односе на медијске интервенције и док су најранији појмови везани на пример уз *jumbo* плакате у јавним просторима, савременији појмови се баве субверзијом у подручју хакерских дисциплина. Неке од најважнијих група субверзивног покрета унутар медијске уметности наведене су у *Хакерском манифесту* Мекензи Варк (McKenzie Wark) који је покушао кроз свој манифест апстрахује идеје које стоје иза повезаних групних пракси: „*Adilkno, Ctheory, EDT, Institute for Applied Autonomy*,

3 Miodrag Šuvaković, *Umetnost i politika: Savremena estetika, filozofija, teorija i umetnost u vremenu globalne tranzicije*, Službeni glasnik, Beograd, 2012., стр. 11.

4 Dieter Daniels, *Subversion as a Strategy today?*, Internet, https://www.academia.edu/27444507/Dieter_Daniels_Subversion_as_Strategy_Today_-_2014_1/2/2019

*I/O/D, Luther Blissett projekt, Mongrel, Nettime, Oekonux, Old Boys' Net-work, Openflows, Public Netbase, subRosa, Rhizome, ®TMark, Sarai, The Thing, VNS Matrix и The Yes Men, Critical Art Ensemble*⁵. Групе чине својеврсни покрет у којем су уметност и политика у константној међусобној критици.

Данијелс тврди да се конотација појма субверзија променила од 1960-их година када је тај појам имао негативни предзнак и подразумевао је рушилачко супротстављање законима, моралу и слично а субверзивне чинове у једнакој мери су употребљавали и они на власти као и они који то нису. У деценијама која следе, тај се појам полако трансформисао и подразумевао је активистичке и уметничке праксе које пружају политички отпор структурама моћи. Но анализирајући субверзивне праксе из раздобља након: „*Weba 2.0*, те стратегије се користе и као субверзија политике и на афирмативан комерцијалан начин. На пример, комерцијалне апликације су видљиве у рекламним кампањама које оперишу са тзв. вирусним маркетингом.“⁶ Према Данијелсу сведочимо поновној контаминацији појма субверзија који се не користи више само „одоздо“ у односу на структуре моћи, већ из свих неочекиваних смерова. Из истог разлога је Мекензи Варк, некад водећи оптимиста хакерске уметности, изјавио на јавном семинару да се „данас нема шта више субвертирати, дивертирати или инвертирати“ с обзиром на то да су све субверзивне стратегије присвојене од стране државних сигурносних агенција (попут НСА која запошљава хакере) или пак маркетиншких агенција. Уметници и активисти који се баве субверзивним праксама све су чешће у позицији да подржавају и реанимирају структуре моћи којима се противе. Уобичајена мета уметничких субверзивних интервенција је глобални капитализам, каже Дитер Данијелс анализирајући пројекат *0100101110101101.ORG* који је субвертирао рекламни приступ Најкија (*Nike*) предложивши да се име једног градског трга у Бечу промени у *Најки трг*. Након великог медијског успеха пројекта који је шокирао грађане и привукао пажњу на злосторност корпорација као тему, пројекат заправо није

5 McKenzie Wark, *A Hacker's Manifesto*, Harvard University Press, Cambridge, Mass, 2004., стр. 188.

6 Dieter Daniels, *Subversion as a Strategy today?* Интернет, https://www.academia.edu/27444507/Dieter_Daniels_Subversion_as_Strategy_Today_-_2014_1/2/2019

резултирао другим до привлачењем веће пажње на споменуту робну марку.

Герт Ловник (Gerth Lovink), холандски теоретичар медија је у тексту на тему постсноуденовског доба изјавио: „У постсноуденовској ери, није више довољно призивати *open source* алтернативе које само копирају корпоративне премисе са њихових доминантних платформи (пријатељска логика итд.). Требало би пропитати граф друштвеног поретка. Можемо ли ми заједно донети колективну интелигенцију која је способна да формулише принципе неког другог комуникацијског поретка?⁷“

Основно питање којим се бави Дитер Данијелс у свом тексту је може ли субверзивна уметност и даље задржати позитивну конотацију коју је стекла 1960-их и 1970-их година. У то време, како каже Јоханес Гренцфуртнер (Johannes Grenz-furthner)⁸ из аустријске уметничке групе *Monochrom*, живели смо у фукоовском дисциплинарном друштву, у којем су границе јасне и уметничка стратегија субверзије се манифестовала у прелажењу тих граница. Данас када живимо у друштву тзв. *меке моћи* границе нису јасне и начин субверзивног деловања мора да се промени. Одговор ове уметничке групе на то питање је, наравно, позитиван, само треба користити другачије стратегије субверзије које разоткривају структуре *меке моћи*. Јоханес Гренцфуртнер је описао пројект учествовања групе *Monochrom* на Сао Паоло Бијеналу са измишљеним непостојећим аустријским уметником, док је група дошла као техничка помоћ. Информације су поделили са другим техничарима који су се одједном нашли у повлашћеној позицији у односу на кустосе.

Брајан Холмс (Brian Holmes) уводи појам само-субверзије (*self-subversion*) који можемо применити и на овај рад групе *Monochrom* и формулише то овако: Месијанско обећање интернета, јако је гурано од стране индустрије, а мање од активиста и уметника. И заиста, мноштво радова у тактичким медијима представљају софистицирану критику или сатиричан

7 GerthLovink, *Hermes on the Hudson: Notes on Media Theory after Snowden*, Интернет, <http://www.e-flux.com/journal/54/59854/hermes-on-the-hudson-notes-on-media-theory-after-snowden/>, 30/1/2019

8 Интернет, <https://www.youtube.com/watch?v=K2Rvh8VG3o8>, 30/1/2019.

дискурс с циљем да смири, оно што група *Critical Art Ensemble* зове „обећавајућа реторика технологије“, разоткривањем тајних планова корпоративне и државне моћи. Још једном се ради о само-субверзији, јер да би се поткопала структура мора се ући у њу.⁹

Данијелс сматра да се смисао крије у „ефекту реалности“, како он то зове, у чињеници да уметност субверзије има моћ да се усече у реално. Због тог односа с реалним уметничка и активистичка скупина *Ubermorgen* је, пруживши америчким грађанима платформу за продају гласова на председничким изборима 2000. године, истраживана од стране ЦИА (CIA), ФБИ (FBI) и НСА (NSA), уметник Стив Курц (Steve Kurtz) из колектива *Critical Art Ensemble* је завршио у америчком притвору осумњичен за тероризам и против њега је спроведен судски процес, а затвор је дочекао и активистичку групу *Pussy Riot* у Русији, те Ај Вејвеја (*Ai Weiwei*) у Кини.

Брајан Холмс тражи од уметничких и активистичких пракси да постигну аутономност трансформативног и истраживачког процеса који на тај начин може пореметити кодове конституисаних поља и пресећи било какав начин институционалне контроле. Његова дефиниција субверзије темељи се на Делезу (Deleuze) и Гатарију (Guattari): „Не ради се о отпору континуираним мутацијама капитализма из позиције сувишног идентитета, класног статуса, локално установљених културалних традиција („читавог начина живота“ као што је то рекао оснивач културалних студија Ричард Хогарт (Richard Hoggart), или „читавог начина конфликта“ као што му је одговорио Е. П. Томпсон (E.P. Thompson)). Ради се о дозвољавању да се наслеђене форме солидарности и борбе прожму, хибридују, и чак у потпуности стопе у процесу сусрета и преузимања нових алата, концептуалних оквира и просторних имагинаријума садашњости. То је генерисано њиховом продуктивном активношћу, и може увек бити истиснута из функционалних путева и усмерена у различите смерове, како би се задовољиле егзистенцијалне потребе или истражиле дивље и непредвидљиве жеље.“

9 Brian Holmes, *Activism/Schizoanalysis*, Интернет, <https://brianholmes.wordpress.com/2013/03/31/activism-schizoanalysis/>, 19/1/2019

Дафне Драгона (Daphne Dragona) је у својим промишљањима такође на трагу Гатарија и његове књиге *Soft Subversions*. Разматрајући питање субверзивности у постдигиталном свету, за разлику од Брајана Холмса који размишља о формама и садржају субверзивних уметничких пракси, нагласак је преместила на кориснике. За њу није питање шта се још може субвертирати. Она нуди термин који реферира на политички термин *меке моћи*, а гласи *мека субверзија*¹⁰. У контексту света либералног капитализма који сам користи субверзивне стратегије, субверзија унутар уметничког медија постала је управо упитна. Драгона проучавајући уметничке праксе долази до закључка да је нови простор субверзије заправо омогућавање људима да разумеју комплексне механизме моћи, а нове субверзивне методологије се у том смислу организују у форми – радионица.

При том Драгона дели субверзивне уметничке праксе, које се могу пренети на већу групу људи кроз радионице, на три групе. Прву групу представља замагљивање (*obfuscation*)¹¹ које се односи на комуникацију која даје погрешне, нетачне, заводничке податке а циљ им је да смање поузданост база података. Тим начином се баве и хакери и уметници онемогућавајући заинтересованом „противнику“ да дође до релевантних података замагљивањем, отпором корпоративном надзору и надзору власти – лажним подацима, скривањем властите локације, или идентитета, јер ако ме нема не могу бити ни одговоран.

Следећа категорија је прекомерна идентификација (*overidentification*)¹². Она скрива својеврсни прорачунати цинизам, јер се односи на индивидуе или групације које претерано (номинално) преузимају противничку идеологију како би је исмејали. Дobar пример за то је НСК са својим стилем који подсјећа на дизајн власти тоталитарних система. Трећу категорију Драгона преузима из руског формализма очуђење

10 Daphne Dragona, "What Is Left to Subvert? Artistic Methodologies for a Post-digital World", in: *across & beyond – A transmediale Reader on Post-digital Practices, Concepts, and Institutions* (eds. Ryan Bishop, Kristoffer Gansing, Jussi Parikka, Elvia Wilk), Sternberg Press and transmediale e.V., Berlin, 2017., стр. 188.

11 Исто, стр. 188.

12 Исто, стр. 189.

(*estrangement, ostrannenie*)¹³, а у контексту новомедијских субверзивних стратегија то би се односило на преношење знања на мање природан начин како би се код публике изазвало неко ново промишљање. Смисао субверзије је покретање маса људи на побуну, а оне се могу покренути усвајањем знања. По њеном мишљењу субверзивне уметничке праксе морају пренети знање методологије и стратегија како би се створила нова колективна свест. У том смислу оне су меке али одговарају на Рансијеров проблем колективизације капацитета¹⁴.

3. КОЛЕКТИВИЗАЦИЈА КАПАЦИТЕТА

Један од основних проблема субверзивних уметничких и активистичких пракси данас, који можемо екстраховати из теорија из претходног дела текста, је проблем беспомоћности како је то формулисао Жофроа де Лагазнери (Geoffroy de Lagasnerie)¹⁵. Осјећај беспомоћности је везан за чињеницу да у постдигиталном добу технолошке могућности омогућавају иста средства онима на позицији моћи и онима који настоје да је субвертирају. Након субверзијама богатог периода на прелазу векова када су медијском уметношћу доминирали тактички медији, комуникацијска герила и хакери, дошло је до спознаје да је врло лако из позиције моћи, било да се ради о владама појединих држава, било да се ради о корпорацијама – субвертирати субверзију. Субверзивне праксе су присвојене од институција моћи.

Решења за тај проблем, формулисана у претходној расправи, нису једнозначна али се надопуњују. Прво решење формулисао је Брајан Холмс са својим појмом само-субверзија који подразумева да би савремене уметничке медијске праксе требале постати дио система, интегрисати се у систем како би га могле субвертирати и притом субвертирају и себе. На тај се појам надовезује теорија Дитера Данијелса, и његов термин продора у реално. Ради се о таквом типу субверзија које доминантне структуре моћи неминовно морају открити

13 Исто, стр. 191.

14 Исто, стр. 194.

15 Geoffroy de Lagasnerie, "Beyond Powerlessness", in: *across & beyond – A transmediale Reader on Post-digital Practices, Concepts, and Institutions* (eds. Ryan Bishop, Kristoffer Gansing, Jussi Parikka, Elvia Wilk), Sternberg Press and transmediale. V., Berlin, 2017, стр. 168.

и санкционисати путем правних служби и институција. Оба термина, иако се не поклапају у потпуности, сугеришу један посебан улог од стране уметника који није само субвертирајући и деструктиван за успостављени поредак, већ подразумева и одређену дозу аутодеструктивности за ауторе. То су субверзије с премисом идеја већих од живота.

Други разлог беспомоћности се јавља због владавине меке моћи у којој границе нису јасне и онда их је тешко дефинисати, а камоли субвертирати. Решење за тај проблем теоретичари налазе у неким субвезијама и рансијеровској колективизацији капацитета. У промишљању будућности субверзивне медијске уметности већина медијских теоретичара се залаже за акумулацију људства и знања: Дафне Драгона сугерише меке субверзије путем радионица ради ширења знања и омасовљавања побуне. Брајан Холмс се залаже за усвајање, акумулирање и прожимање знања добијених из досадашњих примера добрих субверзивних пракси. Герт Ловинк се нада колективном раду на новим начинима комуникације и осмишљању и формулисању принципа другог поретка. Из такве колективизације знања и ресурса, повратила би се снага и моћ субверзији унутар медијских уметничких пракси.

У постдигиталном добу, више него икад постали смо свесни чињенице „недостатности политичког“ како је то формулирао Дитер Ерибон (Dieter Eribon)¹⁶. Случајеви Едварда Сноудена, Џулијана Асанџа (Julian Assange), Челси Менинг (Chelsea Manning), па и Стива Курца и групе *Urbormorgen* разоткрили су који су прикривени начини функционисања либералне демократије. Лагазнери, иако несклон драматичним и театралним формулацијама, сматра да живимо у одсудном тренутку у којем морамо промислити властити битак, у тренутку у којем је сасвим јасно да се западни свет служи опасном и неетичном логиком.¹⁷

У таквој атмосфери је одабир између конформизма и непослушности/субверзије јаснији него икад. У светлу нових

16 Didier Eribon, *Borders, Politics and Temporality*, Интернет, <http://didiereribon.blogspot.hr/2011/02/politics-and-temporality.html>, приступљено: 8/1/ 2019

17 Geoffroy de Lagasnerie, “Beyond Powerlessness”, in: *across & beyond – A transmediale Reader on Post-digital Practices, Concepts, and Institutions* (eds. Ryan Bishop, Kristoffer Gansing, Jussi Parikka, Elvia Wilk), Sternberg Press and transmediale.V., Berlin, 2017., стр. 168.

алата које нам технологије нуде и акумулираних досадашњих комплексних промишљања субверзивних уметничких медијских стратегија преостаје нам само да видимо на који ће начин уметници и мислители нашег времена ујединити капацитете и искористити колективну субверзивну енергију како би одговорили отвореном питању система какав је и по којим критеријима ће се поредак мењати.

ЛИТЕРАТУРА

Chun Wendy Hui Kyong, *Control and Freedom: Power and Paranoia in the Age of Fiber Optics*, The MIT Press, Cambridge, Mass, 2008.

Daniels Dieter, *Subversion as a Strategy today?*, Интернет, https://www.academia.edu/27444507/Dieter_Daniels_Subversion_as_Strategy_Today_-_2014, 1/2/2019

Dragona Daphne, “What Is Left to Subvert? Artistic Methodologies for a Post-digital World”, in: *Across & beyond – A transmediale Reader on Post-digital Practices, Concepts, and Institutions* (eds. Ryan Bishop, Kristoffer Gansing, Jussi Parikka, Elvia Wilk), Sternberg Press and transmedialee.V., Berlin, 2017.

Fuller Matthew, Goffey Andrew, *Evil Media*, MIT Press, Cambridge, Mass, 2010.

Holmes Brian, *Activism / Schizoanalysis*, Интернет, <https://brianholmes.wordpress.com/2013/03/31/activism-schizoanalysis/>, 19/1/2019

Lagasnerie Geoffroy de, “BeyondPowerlessness”, in: *across & beyond – A transmediale Reader on Post-digital Practices, Concepts, and Institutions* (eds. Ryan Bishop, Kristoffer Gansing, JussiParikka, ElviaWilk), SternbergPressandtransmedialee.V., Berlin, 2017.

Lovink Gerth, *Hermes on the Hudson: Notes on Media Theory after Snowden*, Интернет, <http://www.e-flux.com/journal/54/59854/hermes-on-the-hudson-notes-on-media-theory-after-snowden/>, 30/1/2019

McLuhan Marshall, *Understanding Media: The Extensions of Man*, The MIT Press, Cambridge, Mass, 1964.

Šuvaković Miodrag, *Umetnost i politika: Savremena estetika, filozofija, teorija i umetnost u vremenu globalne tranzicije*, Službeni glasnik, Beograd, 2012.

Wark McKenzie, *A Hacker's Manifesto*, Harvard University Press, Cambridge, Mass, 2004.

Wark McKenzie, *A Ludic Century*, Internet, <http://www.publicseminar.org/2013/11/a-ludic-century/>, 30/1/2019

Olga Majcen Linn

THE CONCEPT OF SUBVERSION
IN THE CONTEMPORARY MEDIA
THEORY AND MEDIA ART

Resume

The paper is questioning the role and possibility of subversive artistic and media strategies in the current state of technological and media development. The paper starts with analysis of current media condition and the enactment of control by the various forms of power realized through technology. Especially that is evident regarding social networks that are invisibly, without public awareness, transforming control from surveillance into self-surveillance. Artistic practices especially early net-art was dedicated to tactical media and subversion, and successfully doing so. The paper is aiming to analyze developments in art of subversion between the early days of internet and today.

After historically reviewing and mapping various theories and interpretations of subversion in media art, its strategies and potentials from pioneering beginnings such as the Debord concept of détournement onwards, the paper is delving into contemporary participatory theories and soft subversions. These theories are claiming that nowadays we live in society of so called “soft power” where the borders are not clear and the ways of subversive actions need to change. Soft power is enabling states and corporations extract from masses what they need without making it visible. A multitude of tactical media work is a sophisticated critique or satirical discourse aimed at “promising rhetoric of technology,” exposing secret plans of corporate and state power.

In the age of soft power new methods of subversion are self-subversion that is subverting the power from within and soft subversion that has its own methodology of educating masses, and by doing so creates collective awareness and initiates collective rebellion. The power is really the *collectivization* of the *capacity* that is giving intellectual emancipation.

Keywords: subversive art practices, media, power, control, self-subversion, soft subversion

* Овај рад је примљен 14.05.2019. године, а прихваћен за објављивање 22.07.2019. године.